

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԻԻԹԵՐ ՍԵՐԱՍԱՅԱՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Բ

1592—ԻՆ ՍԵՐԱՍԱՏԻՈՅ ՄԷՋ ԳՐԶԱԳՐՈՒԱԾ ԱՒԵՏԱՐԱՆ
ՄԸ ԵՒ ԻՐ ԿԱՐԵԽՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ

«Սիմոնի Մայրիս-Յունիս միացեալ թիւին մէջ Որթագիւղի ձեռագիրներէն քաղելով սերաստացի մի քանի հին գրիչներ եւ ստացողներ ներկայացուցած էինք: Մեր ներկայ յոգուածով ալ սլիտի ծանօթացնենք 1592 թուականին Սերաստիոյ մէջ գրչագրուած Աւետարան մը, որուն Մարտիրոս Երէց Քլօմիւրճեանի կողմէ 1676-ին գրի առնուած յիշատակարանը մեծ կարեւորութիւն ունի երբեմնի Այ-Թէոդոսիա եւ այժմու վլանկայի Հիսարտիպի թաղը հինէն գոյութիւն ունեցող Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ պատմութեանը համար: Մայր եկեղեցւոյ սեպհակաճութիւնը եղող յիշեալ Աւետարանը ներկայ տարւոյն Յունիսի ամսուն մի քանի օր մեր տրամադրութեան տակ դնել հաճեցաւ տեղւոյն նախորդ հոգեւոր հովիւ՝ Արթ. Տ. Շաւարշ Քչնյ. Պալմեան, որ համեմատաբար իր կարճ պաշտօնավարութեան շրջանին զլիսաւորաբար գանձատան տուաւ ներկայանալի վիճակ մը:

Նախ կ'ուզենք տալ ձեռագրին նկարագրութիւնը, բովանդակութիւնը, յիշատակարանները եւ յիշատակագրութիւնները, ապա աւելցնել մեր ծանօթագրութիւնները:

Ա. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թիւ՝ 35-47-932, գրիչ եւ ծաղկող՝ անյայտ, ստացող՝ սկզբնական ստացողը անյայտ, 1676-ին Մահտեսի Փաշուկ, ապա կամարակապցի Նէփիսց Մալումի որդի Մահտեսի Ալիքաան (ժողովրդապէս ժԸ. դարու սկիզբներէն), տեղի՝ Սերաստիա,

ժամանակ՝ 1592, ծաւալ՝ 26×18×7 սմ., գրութեան չափ՝ 20×13 սմ., թուղթ՝ 243, էջ՝ 486, տող՝ 21, գիր՝ միջակ թուրքագիր, գրութիւն՝ երկսիւն, ցիւթ՝ հաստ բամպակեայ ողորկ ձեւով թուղթ, քանա՝ սեւ, զլուխներու առաջին եւ երկրորդ տողերը կարմիր թանաքով, սկզբը նստաձիւ՝ զլուխներուն թռչնադիր, ձկնագիր կամ ցարդապիր, համարներուն կարմիր թանաքով երկաթագիր, լուսանցագրով՝ իւրաքանչիւր զլուխի սկիզբը, միջակ արուեստով, ցկար՝ էջ 2, Մատթէոս Աւետարանի նկարը նստած վիճակի մէջ, ձախ ձեռքով բռնած է Աւետարանը, դէմը հրեշտակ մը, ետեւն ալ եկեղեցիի նման շէնք մը. էջ 1:36, Մարկոս Աւետարանի նկարը, նոյնպէս նստած վիճակի մէջ եւ ձախ ձեռքով բռնած Աւետարանը, դէմը նստած վիճակի մէջ թեւաւոր առիւծ մը, ետին ալ եկեղեցիի նման շէնք մը. էջ 224, Ղուկաս Աւետարանի նկարը նստած վիճակի մէջ, ձախ ձեռքով բռնած է Աւետարանը եւ ալ ձեռքով ալ գրիչ մը, դէմը նստած վիճակի մէջ թեւաւոր ցուլ մը՝ ետին ալ եկեղեցիի մը. էջ 278, Յովհաննէս Աւետարանի նկարը նստած վիճակի մէջ, ալ կողմը կը տեսնուի արծիւ մը, իսկ ձախ կողմն ալ սուրբ մը, ձեռքը գրիչ մը բռնած, վերը ձախ անկիւնը կը նշարուի լուսին մը, իսկ ալ անկիւնն ալ երկու նոճի, բոլոր նկարներն ալ արուեստի տեսակէտով միջակ գործեր են. կիսախորքով՝ էջ 3, 137, 225 եւ 379, ընդհանուր առմամբ անարուեստ գործեր են, կազմ՝ խաւաքարտեայ սրճագոյն կաշեպատ

կողքով, հանգստանալ՝ խոնարհվելով ագրուած հւ այս պատճառաւ էջերը գունաթափ եղած կամ արտաւորուած, էջերուն ծայրերը թուղթ փակցուելով նորոգուած, մաս մը էջերու վարի մասերը թեթեւ ցեցակեր:

Բ. ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Աւետարան ըստ Մատթէոսի (էջ 3-135բ)

Աւետարան ըստ Մարկոսի (էջ 137-222բ)

Աւետարան ըստ Ղուկասու (էջ 225-376բ)

Աւետարան բոտ Յովհաննու (էջ 379-482ա)

Գ. ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

1. Գլխաւոր յիշատակարան. էջ 482բ-483ա, բոլորագիր.

Փառք ամենայնորք Երրորդութեանն.

Որ մեր է յոյ(ս) անգուգական.

Փառք եւ պարծանք մեր դարանման.

Այժմ եւ յաւիտ եւ յաւիտեան:

Որք Աստուծոյ սիրոյն հրով վառին. միշտ յԱստուած խոյան. եւ յԱստուծոյն իրողութիւնն փութոն բանիւ և իրօք: Բառնի ի դաւանելն. եւ յաղութելն. եւ իրաւք ի վաւսակ գործոյ. անձանձորք: Նաեւ սիրեն արձան. եւ յիշատակ բարի. ի փառս Աստուծոյ կանկնել (այսպէս): եւ յԱստուծոյ սիրով: Վրաստանաւ ի յոյսն ամենայն եղելոցս: յաւիտեանս ամէն:

Արդ շնորհիւ Տեառն եւ ոգորմութեամբ մօրին յանգ ելեալ աւարտեցաւ շնորհաբաշխ մատենան Աստուածաբան եւ կեն (էջ 483ա) սատար Աւետարանս ի քաղաք Սեբաստիայ, ԲՎ. ռխա (1592):

2. Նուիրատուին յիշատակարանք, էջ 483ա-485ա, բոլորագիր.

Յիշատակ է սուրբ Աւետարանս մահդասի Փաշուկին. եւ ծնողացն Արիւսանին. եւ մօրն Մեհրանին. կենակցին մահդասի Աւրակուրին եւ եղբորն մահդասի Տիւակին, տալոյն մահդասի Մանուշակին. եւ դստերն Թաքար իրիցկնոջն և ամենայն արեան մերձաւորացն ի Քրիստոս փոխեցելոցն, ի քաղաք յԼստամբօլ. ի բանդայարկին, որ ասի տանիկ բառով Պապայ ձափար. Ուր գպար-

տասեսուրս կալամառերալ բանդ արգիլեն: եւ մինչեւ ցայժմ ով ոք պատահէր անդ իւ (էջ 483բ) բուր պարտուց. եւ թէ վասն այլոց երաշխաւորութեանց, թէ վասն իւրում սխալանալոցն կամայից, եւ թէ վասն այլոց (յ)անցանալոցն յակամայից. որ գան փորձութիւնք կենցաղականիս ըստ ամենայն վնասու պատահելոց. մանաւանդ յագահուր թեմէ եւ ի փառամոլութեմէ. ըստ Քրիստոս սական հրաւանի գգուշացուցի. թէ շատ է աւարն չար իւր: եւ թէ ըստ Յօրայն բանի. թէ փորձութիւն են կեանք մարդոյ ի վերայ երկրի, թէ վարդապետք, թէ եպիսկոպոսք, թէ քահանայք, թէ արքայազունք եւ ընթերցողք ժողովրդականք. ով ոք պատահէր յարգելումն ի բանդի. ընդ վերայ յիշեցելումն մա անմիջապէս մնացին յանկնդրութեմէ ձայնի սրբոյ Աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի: Լուեալ (էջ 484ա) եւ իմացեալ գայս երանութեան արժանի մահդասի Փաշուկս. եւ ստացեալ ի հալալ արդեանց էստ գաղթիւրս յորդառատ արբուցանել եւ գովացուցանել գրանդ արգեալ պահեալս՝ աւտեալ պարգեւեաց գնաշակս անուշահամս. յագեցուցանել գնաղեալսն որ անդ բանին Աստուծոյ: Զարեանց մահդասի Փաշուկս գհաց քաղցելոց. եւ զուր ծարաւելոց. ըստ իմաստնայն խրատու երանցաւ ի Քրիստոսէ, առեալ գտեաւառչեանցն աստեանս. և անդ գանձառական խնդութիւն արքայութեանն թէ քաղցեալ էի. եւ ետուք ինձ ուտել. ծարաւ էի եւ արբուցէք զիս, ի բանտ էի եւ եկիք առ իս. ըզմասն բարի ընտրեաց, (էջ 484բ) որ ոչ մեկնեցի ի նմանէ. գանձեալ գգանձն անբապառ. գոր վայելեցէ գրտացեալն ի կեանսն անպատում խնդութեանն յաւիտեանս յաւիտեանց: եւ այս ի Բովականիս ռՃԻԷ (1676). ի տօնի վերափոխման Սուրբ Աստուածածնին. ով ոք պատահեալ ընթերցումք ի միսիքարութիւն բանդարգելոցն. միով հայր մերով յիշեցիք Աստուած ոգորմի ասելով մահդասի Փաշուկին. եւ ծնողացն Արիւսանին եւ Մեհրանին. կենակցին մահդասի Աւրակուրին. և եղբորն մահդասի Տիւակին. տալոյն մահդասի Մանուշակին. եւ դստերն Թաքար ի-

րիցկնոջն և ամենայն արեան մերձադարացն: Եւ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս որ առասն է ի տուրս բարեաց. պարգեւեացէ ձեզ զերկնից արքայաւթիւմն. հանդերձ ծնողովք եւ (էջ 485ա) ճնշեցելովք. որ է արեւմտայ յաւիտեանս ամեն: Եւ մի ոք իշխեսցէ ոք յիմաց թէ յօտարաց հանել զսուրբ Աւետարանն ի դրամէ Պապայ չափարէս. այլ կացցէ և մնացէ յիշատակ յաւիտեանական, ի բանդ արգեալ կալանատնոր եղեալոն: Եւ որ յանդգնի, կամ գողանայ, կամ հեռացընէ յիւր տեղեացն մա անմասն ելցէ ի Քրիստոսէ. եւ որ համապագ ընթեանն եւ խնամով բռնուէ, զվարձս ե Քրիստոսէ առնուցու. ամեն: Հայր մեր:

3. *Տէր Մարտիրոս Քէօմարէնեանի յիշատակարանը, էջ 485ա-486ա, ժանր նոր, դժուար բնութեան.*

Իտարձեալ Բովին *Նճիդ* (1675). օգտատուի է. ոմն տէր Մարտիրոս մականնամբ Քոմարնի կոչի. գնացեալ ի քաղաքն յէտրէնէ, վասն ինչ առկա բանի. և անդ մնացեալ աւուրս ի կամ ծ. յաւուր միում խօսք է եղեալ վասն եկեղեցոյ *Մէրէմէթի*. կամ շինելոյ: Մէկ քրիստոնեայ մի յանձն կառնու. թէ եւ հրամանք կատնում ողորմութեամբն Աստուծոյ. մէկ քանի աւուր յետ. աջողութեամբն Աստուծոյ. *պոյուրթիշ* արտ. զսուրբ Սարգիս եկեղեցին շինելոյ, գոր *Ժ* ամալ յառաջ հրդեհեալ էր (էջ 485բ) եւ շինեցաւ. յետոյ քաղկեցաւ. այժմոյս կրկին հրամանք եղև, բայց ոչ ճրի. այլ *և քեսայ* դրամ խոստացեալ եղև եւ գտեալ տէր Մարտիրոսն եւ մէկ քանի քրիստոնեայք. ետուն եւ զերամանքն. եւ եկեալ աստ սկսան ի շինումն սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն. գոր լեալ և կատարեցաւ յաւուրս ի. եւ մօտեցաւ լինել կատարելապէս. և այն որ ի սկզբրանէ թըշնամիմ է եւ հակառակն բարութեան ստատեայ. ոչ համղութեալ բարոյն. զի խիստ լըրբաբար սկսան ի շինումն եկեղեցւոյն. մեր բիրտ եւ *սոպո* ազգըս մեր. վասն որոյ ոչ հանեցաւ Աստուած վասն ծովացեալ մեղաց մերոց. զի հակառակեցաւ ոմն դրացի եկեղեցւոյն *Գէն* Մէհէմէտ աղայ անուն, եւ առ-

քա ոչ հաշտեցուցանել զսիրտ մորա. յետոյ հմար իմացեալ. զի մորա տեղ կայր առ մօտ եկեղեցւոյն. գայն առեալ. եւ այնու կամեցան զսիրտն հանել. *Ռէն* (1700) եւայտուգ ասկի տվին. ապա թէ հազիւ հաւանեալ. եւ այնու ոչ համղարտեցաւ սիրտ մորա. այլ գնաց ի յէտրէնէ. կրկին եւ կրկին արգուհալ տալով վէճերին. թէ զերամանք խոսքեցին ասելով եւ ի բարեութիւն շարժեալ զիշխանաց իշխանն (*լուսանդէն մէջ տարբեր գրութեամբ աւելցուած* «զԲօսիքուլի օղիմ») եւ առանց հրաման զեկեղեցին քաղելոյ. եւ եկեալ քաղեալ արարին զետին. եւ եղաք ծաղր եւ նախտինք այլ ազգաց. եւ եղաք խեղճ եւ զերի. և պարտատէր զրկեալ յընչից եւ պարտատէր այլ ազգեաց: Եւ անա եկն այն *և քեսայ* դրամ տվօղն. եւ խնդրեաց զգրամն. ի Քոմարնի տէր Մարտիրոսէն. եւ ի նոյնութիւն տէր Միքսէթէն զի եւ այս տէր Միքսէթս գնաց ի յէտրէնէ, եւ նա եւս քէֆիլ էր լեալ ընդ տէր Մարտիրոսին. եւ զոտայ տարեալ առ դատարան. *ՌՏ* (1200) զուշ գրել խուր. եւ եղ ի բանդի. գոր Պապայ չափարն ասնն. ի պարտատիրաց զընտանն. եւ էր մարտի ամսոյ *Ժ*. և մնացեալ ի բանդին. աւուրս *Ժ*: զՄաղկապարդն. զԱւաք (*այսպէս*) շարաքն. և զԶատիկն. մինչ ի յիշխարհամատարան ի կիրաւիին անդ մնացեալ: Եւ Արտեմիքն Յովհաննէս Նախկնպոսն (էջ 486ա) որ էր պարտիրագ Ըստմբօլու. գոր եւ մնա *մանգուլ* էր լեալ. եւ պարտատէրքն գնա եւս ի բանտըն էին եղեալ: Վասն որոյ հրամայէ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս թէ պարտ է յամենայն ժամ կալ յաղօթք. անա ժամ անմեք. Աւետարան պարտ է ընթեռնուլ. զի Աւաք շարաք է. եւ Զատիկ եւ Յարութիւն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զի ոչ գոյ Աւետարան եւ այսչափ ժամանակ այնքան մարդիկ եկեալ աստ ամալ. *դ* ամալով. տարով կեցող է եղեալ եւ ոչ եւ եղեր *մուղաթեթ*. եւ մեք իշխալ յարգորեցաք գայս մահդասի Փաշալիս, գոր անալ զսուրբ Աւետարան. եւ եղ յիշատակ ի պարտատիրացս տեղն. զի ի հան եղեալ թէ կարգաւոր հան-

դիպի ընթերցողի. եւ յիշեցէ զվերայ գրեալ անուամբ գոր կայ ի մէջ սուրբ Աւետարանս: Եւ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ձեզ յիշողացդ. եւ մեր յիշելոցն տացէ վարձս յիշումն արքայութեանն. եւ որք համդիպիք անդ Քրիստոս Միածին թէ՛րով ազատութիւն պարգևեցէ: (*Վերջէն, տարբեր գործութեամբ աւելցուած՝ զամէն*): Եւ որք ոգորմի աւէք ստացողի սորա մահդասի Փաշակին. եւ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին: Ընդ նմին եւ զիս գանարժան սուտանուն Մարտիրոս էրեց: Երես ի գետին զննելով յիշել միով Աստուած ոգորմի. զի յարգորելով եւ աղաչելով արարաք գայս յիշատակս ի տեղն պարտատիրացն: Միքէ բարեբարն Աստուած ընկալցի եւ ընդունիլի արացէ. եւ համդիպողացդ Աստուած թէ՛րով ազատութիւն տացէ. եւ որք յիշէք եւ Աստուած ոգորմի աւէք. տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոգորմեցի յիւր միւսանգամ գալստեանն. որ է արեւնեալ յարիտեան ամէն: Հայր մեր որ յերկինս (*յերբ 486ս սիւնակի*):

Գ. ՅԻՇԱՍԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

1. էջ 223ա, *բարբաղիբ*.

Յիշատակ է Աւետարանս ի մայրաքաղաքս յԱստամբոյ. ի տեղն պարտատիրացն. որ ասի Պապայ ձափար. մահդասի Փաշակին. եւ ծրնողացն Արիստինին եւ Մեհրանին. կենակցին մահդասի Արքայութեան. եղբորն մահդասի Տիակին. տալոցն մահդասի Մաւնաշակին. եւ նորին դստերն Թաթար իրիցկնոցն. եւ ամենայն արեան մերձաւորացն: Աղաչմ գհանդիպողդ սուրբ Աւետարանիս զի լի սրտի եւ սերտ հաւատով ոգորմի աւացէ (*էջ 223բ*) վերայ գրեալ անուանցս: Եւ որք յիշէք եւ ոգորմի աւէք ըստացողի սորա, տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոգորմեցի եւ նմա, յիւր միւսանգամ գալստեանն, որ է արեւնեալ յարիտեան ամէն:

2. էջ 377, *Միսիւն, բարբաղիբ*.

Յիշատակ է Աւետարանս մահդասի Փաշակին եւ ծնողացն Արիստինին. եւ Մեհրանին. կենակցին մահդասի Արքայութեան եւ եղբորն մահդասի Տիակին. տալոցն մահ-

դասի Մաւնաշակին. եւ դստեր Մաւնաշակին Թաթար իրիցկնոցն, եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. ի բազմն յԱստամբոյ ի բանոն պարտատիրաց. որ ասի Պապայ ձափար. սուրի հանդիպողացդ աղաչմ թէ՛ բանաւայ հանդիպի. զի վարդապետ. թէ՛ մահդասի. թէ՛ սարկաւազ. թէ՛ աշխարհական. զի լի սրտի եւ սերտ հաւատով ոգորմի աւացէ վերայ գրեալ անուանցս: Եւ որք յիշէք եւ ոգորմի աւէք, տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոգորմեցի ձեզ յիւր միւսանգամ գալստեանն ամէն: Թվականիս հայոց *ռճիկ* (1676) ամին յօգոստոսի *Ժ*. ի սոմի փոխման Սուրբ Աստուածածնին:

3. էջ 377. *Նոսր, հաւանարար ԺԸ դասակարգէն*.

Յիշատակ է այս սուրբ Աւետարանս Ակնայ ձորնի (*այսպէս*), զիւղէն Կամբրկապցի Նէֆինց Մալումի որդի մահդասի Ալիֆսանին. իւր որդայն Գեվորգին եւ յեղբորն. Կարապետ վարդապետին եւ միտս եղբորն Գարսիէլին եւ Պետրոսին եւ Սիմեոնին եւ մեծ մօրն Յանգին եւ իւր մօրն մահդասի Հոսիսիւնէին եւ կողացկի Մէլիֆին եւ մօր Բուրչն Նրանու(հ)ին եւ անցաւորացն համօրէն եւ հավասար (*այսպէս*) ճնշեցելոցն. կու խնդրմ գնեցանէ զեռմեանդ (*այսպէս*) սիրով եւ ուղիղ սրտով աւացէք թէ Աստուած լուսաւորէ խրեանց (*այսպէս*) ճնշեցելոցն (*այսպէս*) հոգին Աստուած իրեանց արքայութիւն պարգևեցէ եւ իւրեանց մեղքն չի (յ)իշէ եւ որ հանդիպիք հայր մեղայ մի աւացիք ամէն:

4. էջ 486բ, *Նոսրանման, ԺԷ դասակարգէն*.

Քրիստոսի ծառայ Ասվատուր ծառայ վասն իմ մեղացս մուհարէին 17 (16)ին եկայ այս տեղս. ազատարարն Քրիստոս ազատեցէ մեղաւորն ի մեղաց պարտայկան (*այսպէս*) ի պարտուց ազատեցէ տէր Աստուած ամէն:

5. էջ 486բ, *Նոսր, դիծերով ջնջուած, բայց ընթերցելի*.

Թվին *ռճիկ* (1689) յունիս ամսայ իէ

(27), օրն Նշի. սուրբ Գեորգ եկեղեցւոյ գտէր Աստուածատուրն, տէր Եսայիմ. գտէր Արաւիմ, իշխանաց իշխան Բեպեհի մանտեպի Աստուածատուրն գա (այսպէս) որ լիցի փեսայ Նզիւա (այսպէս) Պալիմ. վստն իսանէյի ըստակի համար դրիմ զմեզ ի Պապայ ձափէրն. Աստուած գմարդն ի չար և ի սատանայ քաղցրախօս գրախօս մարդոյ չառէ (այսպէս) պահէ:

Ե. (Տարկ տարբեր գրչութեամբ).

Գլուխն իր ալի քարն քարն էր սովեր Մոմերն վստն էր եւ գոգացեր էրնէր:

Ե. ԵԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մանթապարութեանց սկսելէ առաջ կ'ուզէնք յայտնել թէ՛ ձեռագրին նկարագրականին մէջ ինչ որ յայտնի է կամ գոյութիւն ունի, առիկա միայն նշած ենք: Անձանթ եղող յատկանշները պէտք չենք տեսած որ՝ ձանագրելու, օրինակ՝ գրէլը, ծաղկողը եւայլն: Երկրորդ՝ բնագրներու մէջ համառոտագրութիւնները վերցուցած եւ յառուկ անուններն ալ ղլխագրով գրած ենք: Այսմ կ'անցնինք ձանթագրութեանց: Բէօմիւրճի Տէր Մարտիրոսը՝ Երեմիա Ձէլէպի Բէօմիւրճեանի (1637-1695) հայրն է: 1675-1676 թուականներուն յիշուին ալ փառա մըն է թէ՛ ան չի կրնար վախճանած ըլլալ 1664-1666 թուականներու միջեւ, ինչպէս որ ենթադրած է Հ. Ներսէս Արմենակ (1883-1963), ծնող բառին տեղի տուած չըփոթութեանը պատճառաւ (1): Ըստ Մինաս Անդեցիի Օրագրութեան, Մարտիրոս երէց վախճանած պիտի ըլլայ 1681 տարւոյ Յունփառ ամսուն եւ կամ Փետրուարի սկիզբը:

Պապա Եմֆարը կամ Եմֆէրը՝ ինչպէս որ յիշուած է, սրբաբաններէն յատուկ բանա մըն էր եւ կը գտնուէր Ոսկեղջիւրի եղբորը Զնտան Գարա կոչուած վայրը, որ Պոլսոյ պարսկապետուն, ապաներորդ դուռն էր: Այսպէս յորջորջուած է մօտը թաղուած

անձի մը անունէն (2): Ըստ Երեմիա Ձէլէպիի, հոն եօթը Հայ պարտիարներ արգելադրուած են պարտել պատճառաւ (3):

Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ ալ հոյոյ հարակցարձած ինչոյոյ առարկայ Պոլսոյ մեծագոյն հրդեհ տեղի ունեցած է 14 Յունիս 1660-ին (4) եւ տեսած՝ շուրջ երեք օր: Ըստ Զամիչեանի (5) քաղաքին երկու հինգերորդ օր այրած է: Այս առիթի աղէտին մասին գոյութիւն ունին մէկէ աւելի հայկական կարեւոր աղբիւրներ: Ասոնցմէ ղլխաւորը Երեմիա Ձէլէպիի գործն է, որուն ձեռագրեր կը դնուէր Երուսաղէմի Զատարկատունը: Ներկայ տարւոյս ընթացքին «Սին»-ի խմբագիր Պ. Արայ Գալաճեանէ խնդրեցինք այս երկասիրութեան հրատարակութիւնը:

Նոխուստի Տէր Մլքէթի (Մեղիսեղեկն) որդին է Նոխուստի Տէր Անդրեանի (6): Այս քահանայ ութը անգամ յիշուած է Երեմիա Ձէլէպիի Օրագրութեան մէջ, որոնցմէ յայտնի կը դառնայ թէ՛ արեցնող եւ կուտալան եկեղեցական մը եղած է եւ ի վերջոյ բանադրուած՝ Մարտիրոս Վարդապետի կողմէ 4 Յունիս 1656-ին (7): Պալլըլլի վերեղմանատան պատերէն միոյն վրայ հանդիպած ենք Տէր Մեղիսեղեկ անուն քահանայի մը, որդի Տիրացու Գեորգի (+1743) եւ վերջոյս դուստր Հիւրի Սաթուրի (+1733) տապանաքարերուն: Կարելի է ենթադրել թէ սոյն Տէր Մեղիսեղեկը նոյն անձն է Նոխուստի Տէր Մեղիսեղեկի հետ:

Այնպէս գիւղերէն կամարակապի նշենց կամ Նեքինց դերձատանէն էտրինէպարուի Հայոց գերեզմանատունը հանդիպած ենք

(2) Մարգարէ Գալի Յովհաննէսեան, «Վիպագրութիւն Կ. Պոլսոյ», Երուսաղէմ, 1907, էջ 15:

(3) Երեմիա Ձէլէպի, «Պատմութիւն Ստամպոլայի», Վիեննա, 1913, հոմ. Ա, էջ 35:

(4) «Օրագրութիւն», էջ 356:

(5) «Պատմութիւն Հայոց», Վահագն, 1788.

Հոմ. Գ, էջ 681:

(6) «Օրագրութիւն», էջ 177:

(7) Անդ. էջ 193:

(1) Երեմիա Ձէլէպի Բէօմիւրճեան, «Օրագրութիւն», Երուսաղէմ, 1939, էջ 42:

Հինգ առձեռն: Աստուծոյ առաջինը՝ Խանու-
մի որդի Միքայէլ մեռած է 1721-ին, ասոր
որդին Հաջադործ տիրացու Պետրոս մահա-
ցած է 1747-ին, իսկ վերջնոյ որդին Միքա-
յէլ, որ վաղամեռիկ պիտի ըլլայ, իր մահ-
կանացուն կնքած է 1735-ին: Նոյն զերդա-
տանէն են նաեւ մահտեսի Ստեփանի կողա-
կից Մահտեսի Աճափ որ մեռած է 18 Յու-
լիս 1728-ին եւ Մահտեսի Ալիքսանի որդի
Սիմաւոն որ մեռած է 1762-ին: Ինչպէս որ
կ'երեւի, աստուծոյ Ալիքսանի, Պետրոսի,
Սիմաւոնի եւ Աճափի անունները արձանա-
դրուած են վերագրեալ յիշատակադրու-
թեան մէջ:

Իսկ իշխանաց իշխան քէպէճի Աստու-
ծատուրի մասին որեւէ ծանօթութիւն չկա-
րողացանք ձեռք ձգել, Հակառակ որ ան կը
թուի ըլլալ իր ժամանակի նշանաւոր ազգա-
յիններէն մին:

Այժմ յիշատակարաններու մէջ գտնուող
մի քանի թրքերէն խրթին բառերուն նշանա-
կութիւնը կու տանք: Պալաւրքմիշ կամ
պալաւրքու բառը արքունի արտօնադրերու
համար գործածուած է: Մէրէմէթ կամ մէ-
րամէթ կը նշանակէ շինութիւն կամ նորո-
գութիւն: Այս բառը շէնքերէ գատ ուրիշ
բաներու համար ալ գործածուած է: Մէ-
րամէթճեան մականունը այս բառէն ծագուած
առած է: Ոմանք զայն կը շփոթեն Մէրիա-
մէթ (գթութիւն) բառին հետ եւ կը զբեն
Մէրհամէթճեան: Քէսայ կամ քէսէ (քսակ)
Հինէն մօտաւորապէս 500 դահեկան արժող
դրամար մըն էր: Մանգուլ կամ ուղիղ ձեւը՝
մագուլ պաշտօնանկի իմաստ ունի. արմատն
է ազլ բայը: Մուղայաթ կամ այսօրուան
Հնչուժով մուգայէտ կը նշանակէ ջանադիր:
Քէպէճի կաղմուած է քէպէ բառէն, որ ցրի-
սի (չալ) իմաստ ունի:

Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ վերաբերեալ յի-
շատակարանը, ինչպէս որ մեր գրութեան
նախաբանին մէջ ալ մատնանշեցինք, պատ-
մական մեն կարեւորութիւն ունի այդ տա-
նախին համար: Որովհետեւ 1675 թուակա-
նին կատարուած շինութիւնը, թէեւ մէկ
տարի աւելի կանոնի ըլլալով եւ երեքու-

կէս տող բացատրութեամբ նշուած է Զա-
միչեանի կողմէ (8), սակայն մանրամաս-
նութիւնները մինչեւ օրս անծանօթ մնա-
ցած են:

Եթէ Տէրը կամենայ, յառաջիկային Ս.
Սարգիս Եկեղեցւոյ պատմութեան եւ Հոն
դրչադրուած ձեռագրաց մասին կը փափա-
քինք բնդարձակ յօդուած մը պատրաստել:
Որովհետեւ յիշեալ աղօթաւայրը Ֆաթիհի
օրերէն ի վեր շատ կարեւոր դրութեան
վայր մը եղած է:

Այս առթիւ կ'ուզենք նշել թէ՛ Փրանսա-
հայ ծանօթ բանասէր Պր. Հայկ Պէրպէր-
եան, յիշեալ Ս. Սարգիս Եկեղեցին փոխադ-
րած է Ոսկեղջիւրի եղբերք Ճիպալիի ժօտ
գտնուող Այիա Թէոդոսիա թաղը: Պատ-
ճառն ալ սա է որ, 1473 եւ 1475 թուակիր
երկու յիշատակարաններու մէջ Հանդիպած
է Այ Ռոդոսիա թաղը յիշուած Ս. Սարգիս
Եկեղեցիի մը: Յարգելի բանասէրը եթէ թի-
մը յունարէնի տեղեակ ըլլար, անշուշտ որ
այսպիսի անհնթեթ շփոթութեան մը պիտի
չմատնուէր: Որովհետեւ Այիա Թոդոսիան
տարբեր է, Այ կամ Այիոս Թէոդոսիոս
տարբեր է: Առաջինը սրբուհի մըն է, իսկ
երկրորդը՝ սուրբ մը: Այիա բառը երբեք
չի կրճատուիր, Այիոսն է որ կրճատուելով
կ'ըլլայ Այ: Հետեւաբար Այ Թոդոսիա,
Այիա Թէոդոսիայի աղաւաղումը չի կրնար
ըլլալ, ինչպէս որ կը կարծէ Պր. Պէրպէր-
եան: Տարբեր Հարց որ Այիա Թէոդոսիա
ո՛չ միայն Բիւզանդական շրջանին, այլեւ
Օսմանեան շրջանին ալ Հայութիւն չկար:
Ուրեմն 1473-ին եւ 1475-ին յիշուած Ս.
Սարգիս Եկեղեցիները պէտք է նոյնացնել
Վլադիկայի Ս. Սարգիսին հետ: Որովհետեւ
այդ թաղը իսկապէս Հինէն Սուրբ Թէոդոս
կոյսեր անունը կրած է: Արդարեւ Հոն զրտ-
նուող ծագը եւ նաւահանգիստը որ սկզբնա-
կան շրջանին կը կրէր Ելեֆթերիոս անունը,
զայն կ'առնուող ճարտարագէտին ի յարգա-
նըս, ետրէն Ս. Թէոդոս կոյսեր օրով լից-

(8) Վատմութիւն Հայոց, Հտ. 4, էջ 715:

ուելով՝ իր անունը տալանք է (9)։ Արդէն պատմականօրէն յայտնի է թէ Փաթիւնի որոշ Սնատուլուն Պոլիս քերական զաղթականութիւնը հաստատուած է Գումգարուի, ինքզարուի եւ Սամաթիոյ մէջ։

Պր. Հ. Պէրպէրեան երկրորդ սխալ մը եւս գործած է Ղալաթիոյ Ս. Սարգիսն ալ Ալիա Թէոդոսիա թաղը փոխադրելով։ Ասոր ալ պատճառը 1360 թուակիր յիշատակարանի մը մէջ գտնուող «ի կոստանդնուպօլսի մօտ ի Ղալադան» քաղաքութիւնը՝ «ի կոստանդնուպօլսի մօտ ի Ղալադան» ձևով ընդունելն է։ Մինչդեռ այդ պարագային պէտք էր որ գրուէր. «ի Կ. Պօլսի մօտ ի Ղալադան» եւ ո՛չ թէ «ի մօտ ի Ղալադան»։ Ո՞նոց որ այդ պարագային Ղալաթիա՝ Պոլսոյ հետ միացած նկատուած պիտի ըլլար, մինչդեռ Բիւզանդական շրջանին Ղալաթիա միշտ զատ քաղաք մը նկատուած է։ Ղալաթիոյ՝ Կ. Պոլսոյ մօտ ըլլալը յիշել հինէն սովորութիւն էր, որպէսզի ան

չշփոթուի Գաղատիոյ հետ, անուններու նմանութեանը պատճառաւ։

Պր. Հայկ Պէրպէրեանի հետ կ'ընդունինք թէ՛ «ի Կ. Պօլսի մօտ» քերականօրէն ուղիղ չէ։ Սակայն պէտք է նկատի առնել թէ՛ ձևաւորաց կամ տպագիր ժառանգութեւ յիշատակարաններուն մէջ այսպիսի պարագաներ կան, որովհետեւ յիշատակարանները շարագրողները երբեմն գրաբարի անհմուտ եղած են։ Արդէն յիշատակարաններու լիզուն ալ յաճախ աշխարհաբարսխառն եղած է։ Այսպէս, 1734-ին Պոլիս տպուած Պաղտատար Դպրի Տաղարանին մէջ գրուած է. «ի կոստանդնուպօլսի. ի թուին 1183-ին յուլիսի 31» (10)։

Վերջապէս, կ'արժէ նաեւ նշել թէ՛ հինէն ի վեր մինչև օրս այս թաղին մէջ գոյութիւն ունի Սուրբ Թէոդորոսի անունով յունական եկեղեցի մը։ Հետևաբար Այթոդասիան կրնայ Այիոս կամ Այ թէոդորոսի ալ աղաւաղումը ըլլալ։

Ստանպուլ, 1 Նոյ. 1969

Գ. ԲԱՄՊՈՒՓՃԵԱՆ

(9) Հ. Ղ. Ինճիճեան, «Ուշխաքիագրութիւն», Վանաթկ, 1804, Հատ. 2, էջ 110-111։

(10) «Հայ Հնասիրտ Գրքի Մատենագիտական Ցուցակ», Երեւան, 1963, էջ 103. նաեւ «Սինո», 1962, Մարտ-Ապրիլ, էջ 165։